

KMEČKI UPORI OB DAVČNI IN URBARIALNI REGULACIJI IN NJENI ODPRAVI V LETIH 1789 IN 1790

JOŽE ZONTAR

Kmečki upori so se v Sloveniji v 18. stoletju nadaljevali, pogojeni z novimi gospodarskimi in družbenimi razmerami. Medtem ko so upore v prvih desetletjih tega stoletja povzročili predvsem novi posredni davki (v zvezi s povečanimi finančnimi zahtevami države) in so upori od srede stoletja zlasti v zvezi s tlako, pa zastavljajo posebno vprašanje upori ob koncu leta 1789 in v letu 1790 v zvezi z davčno in urbarialno regulacijo in njeno odpravo.

S 1. novembrom 1789 je namreč v avstrijskih deželah stopil v veljavo nov davčni in urbarialni sistem, ki je pomenil bistveno spremembo dotedanjega ustroja. Namesto starega davka in kontribucije je bil vpeljan deželno knežji zemljiški davek, namesto vseh zemljiškosposposkih, desetinskih in odvetniških dajatev in služnosti pa tim. urbarialni davek, ki se je porazdelil po posebnem ključu med dotedanje upravičence, oba pa sta temeljila na katastrskem donosu zemljišč. Le na podlagi obojestranskega pristanka je bilo dopuščeno, da podložniki urbarialni davek obračunajo v naravi, bodisi z dajatvami ali pa v obliki tlake. Do kolikšnih sprememb je prišlo na podlagi novega sistema pri skupni obremenitvi podložnikov, danes še ni moč presoditi, očitno pa je, da so se na splošno urbarialne obveznosti bistveno zmanjšale, občutno pa se je povečala davčna obremenitev. Temeljita sprememba je bila tudi v tem, da davka niso več zbirala zemljiška gospostva, marveč novo nastavljeni deželno knežji davkarji. Vse to pa je v veliki meri pomenilo tudi občutno rahljanje vezi podložništva.

Doslej so bili znani v literaturi le nekateri upori, ki so izbruhnili po odpravi opisanega novega sistema, in sicer ob koncu meseca junija in v začetku meseca julija 1790 (dogodki pri Šrajbarskem Turnu pri Krškem, v Loki, Sevnici in Planini, kjer je prišlo tudi do spopadov med upornimi kmeti in vojaštvom).¹ Na tem mestu želimo zlasti na podlagi virov v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu dopolniti podobo omenjenih podložniških gibanj in uporov.² Žal pa so omenjeni viri zelo skopi, ker so bili spisi v zvezi z davčno in urbarialno regulacijo in njeno odpravo povečini uničeni.

Kako so odgovorili podložniki na spremembo davčnega in urbarialnega sistema?

Kot vzrok za posamezne primere upiranja kakor tudi na splošno so javljali okrožni uradi, da vlada med podložniki prepričanje, da gosposkam niso dolžni ničesar več odrajtovati oziroma služiti. Po 1. novembru 1789 se

vrstijo številni primeri, ko so podložniki odklanjali zemljiškim gospodom plačilo davka in kontribucije ter oddajo dajatev (do konca leta so morali namreč poravnati svoje obveznosti za tekoče leto, torej še po starem sistemu), nadalje plačilo novega urbarialnega davka, ki se je plačeval vnaprej, naborno-okrajnim gosposkam pa povračilo stroškov za izmero zemljišč v zvezi z izdelavo katastra. Kaže, da je bilo takih primerov upornosti največ v ljubljanskem okrožju, pri čemer pa smo o njihovi celovitosti in podrobnostih zelo slabo poučeni. Tipičen je upor, do katerega je prišlo decembra meseca 1789 na gospostvu Gamberk in ki je tudi močno odmeval v deželi. Podložniki namreč niso hoteli oddati žita ter plačati kontribucije in davka za nazaj za tekoče leto. Zato je prosil zakupnik gospostva König okrožni urad v Ljubljani za vojaško pomoč, nakar so mu tudi odobrili pet mož. V odgovor na to so kmetje prepovedali gosposki lov in ribolov na svojih zemljiščih in ker se grajski ribič prepovedi ni držal, so se kmetje spravili nanj. Ko je nekaj dni zatem prišel zakupnik v župnišče v Čemšeniku zaradi poravnave računa, se je tam zbralo okoli 200 kmetov, ki so privedli s seboj vseh pet razoroženih vojakov. Zakupnika Königa so prisilili, da je podpisal izjavo, po kateri podložniki niso dolžni ničesar več zemljiški gosposki, niti za leto 1789, niti v bodoče, marveč morajo odrajtovati samo cesarske dajatve. S tem potrdilom so takoj odšli trije zastopniki kmetov v Ljubljano na okrožni urad. Svoje poročilo pa je poslal okrožnemu uradu tudi König, v katerem je zahteval v pomoč 50 vojakov ter preiskavo, ki naj jo izvede okrožni urad.³

Na Slovenskem Štajerskem je prišlo do večje upornosti glede urbarialnih obveznosti na gospostvu Podsreda, kjer so poverili preiskavo o uporih celo gubernijskemu svetniku baronu Dienerspergu.

Nove razsežnosti in tudi novo vsebino je dobilo podložniško gibanje po 22. marcu 1790, ko je bila z dekretom dvorne pisarne — komaj mesec dni po smrti Jožefa II. — preklicana davčna in urbarialna regulacija. Zato so bili v naslednjih dneh z dekreti dvorne pisarne odpravljeni tudi novi davkarji in so morali takoj prenehati z izdelovanjem novih urbarialnih knjižic podložnikom. Že v mesecu aprilu in maju so dospele številne podložniške vloge na dvor, v katerih so prosili, da ostane novi davčni in urbarialni sistem v veljavi. Samo dekret dvorne pisarne z dne 28. maja je odklonil vloge 208 občin iz Notranje

Avstrije. Kolikor je mogoče sklepati ob zelo skromnih virih, je bilo teh vlog največ iz Koroške. Tudi celovški okrožni urad je javljal o zbiranju denarja med občinami z namenom, da bi omogočili potovanje odposlancem na Dunaj.

V primeru večje upornosti podložnikov so sicer predvideli intervencijo vojaštva, posebej pa je dvorna pisarna v dekretu z dne 9. aprila 1790 naglasila, da morajo oblastva, kadar gre za pritegnitev vojaštva pri vzdrževanju javnega reda in miru, ravnati z največjo opreznostjo ter da je treba do nadaljnjega prenehati s prisilnimi sredstvi.

V odgovor na javni razglas o ponovni uvedbi prejšnjega davčnega in urbarialnega sistema — na Štajerskem na podlagi patenta z dne 5. maja, na Kranjskem pa na podlagi patenta z dne 20. maja (slovenski prevod omenjenega patenta je oskrbel Anton Tomaž Linhart) — je prišlo do splošnega podložniškega gibanja v vseh okrožjih. Najprej so javili o upiranju proti vrnitvi na stari sistem v celjskem okrožju. V začetku junija je bilo najmočnejše gibanje v okrajnem komisariatu gospostva Novo Celje. Celjski okrožni urad je tudi poročal o podložniku, ki hodi po okrožju in poziva na upor in je pri tem tudi imel uspeh. V primerjavi z drugimi okrožji so v celjskem okrožju za pomiritev podložnikov imenovali posebnega preiskovalnega komisarja, in sicer že omenjenega gubernijskega svetnika barona Dienersperga. Celjski okrožni glavar Schmid pl. Ehrenberg se je kasneje opravičeval glede pripombe, da je bil baron Dienersperg poslan zaradi nedelavnosti okrožnega urada. V mariborskem okrožju se v začetku junija omenja zlasti upornost podložnikov gospostva Borl, v ljubljanskem okrožju pa ponovno upornost podložnikov gospostva Gamberk. V postojnskem okrožju so se upirali podložniki zlasti proti gospostvu Senožeče. Jožef Cefuta je v imenu podložnikov jurisdikcije Devin prosil dvor, naj bi ostali pri davčni regulaciji. Glavni vzrok za nemire podložnikov v postojnskem okrožju pa naj bi bila ponovna objava patenta o davčni regulaciji, ki jo je na svojo roko opravil Karl Kompare, kaplan v Vrabčah. V novomeškem okrožju so zaprli podložnika Blaža Rajha, ker je pozival na upor, posrečilo pa se mu je uiti; kaže, da je bil eden izmed glavnih kmečkih voditeljev.

V primerjavi z dotedanjimi prizadevanji, da je treba podložnike predvsem pomiriti, so sedaj segli že po večji prisili. Predvsem so se zanesli na vojaško pomoč. 9. junija je sporočilo graško vojaško poveljstvo, da je odšla v mariborsko okrožje, z namenom, da zadušiti nastale upore, vojaška posadka sto mož, nekaj dni zatem pa je sporočilo tržaško generalno poveljstvo, da sta odšla v pomoč pro-

ti upornim podložnikom druga četa bataljona Reisky v Ljubljano ter divizion 3. bataljona Reisky v Celje. Tudi novomeški okrožni glavar je prosil za vojaško pomoč, da bi mogel razglasiti odpravo nove davčne regulacije. 23. junija se že omenja v novomeškem okrožju divizion pehotnega polka Klebek. Eno popolno četo garnizijskega bataljona Neugebauer so premestili iz Tirolske v Celovec (in še eno nadaljnjo v začetku julija prav tja).

V naslednji fazi je upornost podložnikov dosegla največji razmah v mariborskem in celjskem okrožju. 11. in 12. junija je poročal mariborski okrožni glavar, da javljajo vedno več primerov upiranja v okrožju. Posebej se omenjajo v poročilih podložniki gospostev Borl in Negova. Podložniki gospostev Ormož in Zavrče so prosili vladarja, da bi smeli ostati pri novi davčni regulaciji. 23. junija je poročal mariborski okrožni glavar, da se sicer ponekod položaj izboljšuje, zato pa drugod prihaja do večje upornosti. 25. junija so se začeli upirati podložniki gospostva Turnišče. Naslednji dan so javili, da neki podložnik imenja ptujskih minoritov poziva na upor.

V celjskem okrožju so bila središča uporov na gospostvih Lemberg, Prebold, Vitanje, Novo Celje, Žovnek, Žusem, Bizeljsko, Kozje in Podsreda. Razposlali so tiralico za podložnikom Jožefom Rokom Abulnerjem, ki je napravil v imenu podložnikov tega okrožja ugovor na vladarja proti obnovitvi prejšnjega davčnega in urbarialnega sistema. Z dvema dvornima odločbama z dne 26. junija so tudi odklonili vloge 15 občin iz celjskega okrožja, da bi ostal v veljavi novi davčni sistem. Oblastvom so naročili, da je treba ugotoviti tiste, ki so sestavili vloge, in jih kaznovati.

V zvezi z naraščanjem upornosti je preiskovalni komisar baron Dienersperg 16. in 17. junija prosil še za nadaljnjo četo vojaštva in tudi dosegel, da so drugo četo bataljona Reisky premestili iz Ljubljane v Celje, zato pa so v Ljubljano poslali četo bataljona Terzy z Reke. Povečanje števila vojaštva je zahteval tudi mariborski okrožni glavar, nato je 24. junija vojaško poveljstvo v Gradcu poslalo še eno enoto polka Terzy s 109 možmi v Maribor.

Začeli pa so ukrepati tudi proti upornim podložnikom. Že dekret dvorne pisarne z dne 16. maja je odobril predlog, po katerem naj bi podložnike, ki bi pozivali na upor, ali pa bi ščuvali proti ponovni vpeljavi prejšnjega davčnega in urbarialnega sistema, prisilno izročili vojaštvu. 22. junija je poročal mariborski okrožni glavar, da so izročili vojaštvu podložnike gospostva Borl, ki so pozivali na upor. 26. junija je sporočilo graško vojaško poveljstvo, da je prispelo že 12 podložnikov iz mariborskega okrožja, ki so bili zaradi nemi-

rov prisilno oddani v vojsko. V naslednjih dneh je ta usoda doletela 11 podložnikov gospostva Turnišča.

24. junija so začeli oddajati uporne podložnike vojaštvu tudi v celjskem okrožju; prvi so bili iz nabornega okraja Lemberg. Istočasno so začeli kaznovati uporne podložnike tudi s pretepanjem.

Medtem ko so na ta način v večji ali manjši meri uspeli umiriti dotedanja uporna središča, pa so v naslednji fazi izbruhnili novi, še hujši nemiri v jugovzhodnem delu celjskega okrožja in v vzhodni Dolenjski. Do novih gibanj podložnikov pa je prišlo tudi drugod.

25. junija je Ferdinand grof Attems sporočil o nemirih, ki so izbruhnili na njegovem gospostvu Rajhenburgu. 29. junija zvezo od novomeškega okrožnega urada, da so podložniki izsilili od okrožnega komisarja Zollmanna, ko je prišel v grad Šrajbarski Turn pri Krškem, dovoljenje za potovanje štirih odposlancev na Dunaj. To je bilo verjetno v neposredni zvezi z dogodkom, ko so se zbrali uporni kmetje pred gradom Šrajbarski Turn in je v spopadu z vojaštvom poleg 23 kmetov padel tudi njihov vodja Andrej Domitrovič. 29. junija je sicer poročal preiskovalni komisar baron Dienersperg o tem, da je uspelo pokoriti uporne podložnike nabornookrajnih gosposk Planina, Loka in Sevnica, toda že naslednji dan je izbruhnil nov upor v Loki ob Savi. Kmetje so obkolili grad ter prisilili svojega gospoda Ignaca Friderika barona Apfaltrerja, da se je pismeno odrekel tlaki, činžu in desetini ter priznal tozadevne kmečke zahteve za pravične. Otdod so odšli kmetje v Sevnico; spotoma se jih je nabralo menda že 3.000. Tudi sevniški oskrbnik je moral pristati na zahteve upornikov ter razglasiti v trgu, da so odslej odpravljene vse dajatve razen deželnoknežjih davkov ter bire za kaplana. 1. julija zjutraj so bili uporniki že pred Planino, kjer pa je bila na dobro utrjenem gradu za obrambo zadostna posadka in je upornike z orožjem razgnala. Istega dne je prišlo tudi pri Mokronogu do krvavega spopada med podložniki in vojaštvom. V teh dneh so se uprli tudi podložniki iz okolice Laškega in izsilili od zemljiške gosposke izjavo, da v bodoče ne bo več zahtevala desetine, niti kake druge dajatve ter obveznosti.

Že 17. junija je baron Dienersperg ponovno prosil za dodatno vojaško pomoč in po možnosti tudi za konjenico, ker da upornost kmetov še narašča. Zahtevo je ponovil 28. in ponovno 30. junija zaradi velikih nemirov, ki so izbruhnili na področju ob Savi. 2. julija je poročalo graško vojaško poveljstvo, da je neka enota Reiskyjevega polka, po številu sto mož, na pohodu iz Primorja v Novo mesto. Ker pa so ocenili, da se je položaj še zlasti poslabšal v celjskem okrožju, so enoto pre-

usmerili iz Ljubljane v Celje, od koder je brez predaha odšla proti Brežicam. Dvorni vojni svet pa je odobril še prihod rezervnega eskadrona konjenice polka Reisky v celjsko okrožje. Pred tem pa so že 28. junija poročali, da so poslali novomeškemu okrožnemu uradu pomoč iz Ljubljane, in sicer 80 mož iz tamkajšnje čete bataljona Terzy. Ker je zato v ljubljanskem okrožju primanjkovalo vojaštva, je v prvih dneh julija enota 150 mož 3. bataljona polka Thurn odšla iz Trsta v Ljubljano. Zahteve za dodatno vojaško pomoč pa s tem še niso prenehale. Tržaško poveljstvo pa je sporočilo, da ne more pogrešati nobenega vojaka več in brez izrecnega ukaza vladarja ne more pošiljati nadaljnje pomoči v Notranjo Avstrijo. Tudi baron De Vins, poveljujoči general hrvatske armade je odgovoril, da ne more ob tedanjih splošnih nemirih poslati vojaštva v Notranjo Avstrijo.

Upori so s tem dosegli tak obseg in ostrino, da je 13. julija vladar sam imenoval preiskovalnega komisarja, ki naj doseže pomiritev podložnikov, in sicer barona Lengenmantela. Poleg tega so v celjskem okrožju postavili tudi naglo sodišče. S tem se celovško apelacijsko sodišče ni strinjalo in je poslalo v celjsko in novomeško okrožje justična komisarja.

Na uporne podložnike so želeli vplivati tudi z javnimi razglasi. Pomirjevalno naj bi delovali tudi odgovori na pritožbe različnih občin iz Dolenjske in posebej podložnikov gospostva Mokronog proti pretiranim urbarialnim dajatvam. Dvorna pisarna je ukazala pritožbe preiskati, podložnike zavarovati pred zatiranjem in očitnimi zlorabami in ne pustiti, da bi se znesli nad odposlanci kmetov, ki so šli na Dunaj.

Zaskrbljenost je povzročala tudi oborožitev podložnikov. Novomeški okrožni urad je predlagal, da ustavijo prodajo smodnika in svinca notranjeavstrijskim podložnikom na Hrvaškem, na Koroškem pa so ustavili prodajo strelnega orožja in smodnika brez potrdila gosposke. Preiskovalni komisar baron Dienersperg pa je sploh predlagal, da bi bilo treba podložnikom pobrati strelno orožje.

Ob takih okoliščinah podložniki niso mogli več vzdržati in 15. julija je poročal baron Dienersperg, da je upor zaduščen; dva dni zatem je javljal okrožni glavar v Novem mestu, da je v okraju Mokronog zopet vzpostavljen red. 21. julija so na podlagi vladarjevega sklepa odpoklicali iz celjskega in novomeškega okrožja justične komisarje in tudi prenehali s kazenskim pregonom.

Ob zadnji fazi uporov v jugovzhodnem delu celjskega okrožja in v vzhodni Dolenjski je prišlo do posamičnih uporov tudi drugod, večinoma na starih uporniških žariščih. 6. julija se je zbralo večje število upornikov na

gospodstvu Novo Celje, zaradi česar so zaprli kar 69 podložnikov. Upirali so se tudi podložniki gospodstev Pišece in Vodriž. V mariborskem okrožju so se upirali podložniki gospodstva Gornja Radgona, v ljubljanskem okrožju pa podložniki gospodstev Križ in Radovljica ter Gamberk in Ponoviče.

Večji razmah je dobilo kmečko gibanje tudi v postojnskem okrožju in je trajalo tudi še preko srede meseca julija. Postojnski okrožni glavar je predlagal, naj bi vodje podložnikov kaznovali z zaporom ter jim zaplenili premoženje; 20. julija je tudi poročal o podložniških gospodstvih Gotnik in Jablanica, ki so jih zaradi upiranja kaznovali (upornim kmetom iz Novokračine so vzeli kmetije). Glavni upori v postojnskem okrožju pa so izbruhnili v Istri. 5. julija je prosil okrožni urad za vojaško pomoč v Istri, nakar so ukazali poveljstvu na Reki, da je poslalo enoto 60 vojakov v Pazin.

Kmečki upori ob davčni in urbarialni regulaciji so trajali skupaj torej več kot sedem mesecev. Kar zadeva teritorialno razsežnost, sodijo med največja kmečka gibanja na Slovenskem. V enem stoletju je bilo to že drugo uporniško gibanje take razsežnosti. Medtem ko so bili upori v prvih desetletjih 18. stoletja očitno naperjeni proti državni oblasti — kar se je posebno jasno pokazalo ob velikem tolminskem puntu leta 1713 —, pa so upori

v letih 1789 in 1790 dobili izrazito zahtevo po odpravi vseh fevdalnih bremen. Reforme, ki jih je uvedla država, je podložnik občutil kot olajšanje in razumljivo je, da je ugled države oziroma vladarja pri podložnikih v tem času zopet narastel. Tudi novi vladar Leopold II. je opozarjal stanovce, deželne in okrožne urade, naj plemstvo ravna s podložniki z vso možno obzirnostjo, sicer bo namreč samo še okrepilo podložniško upiranje. Ob svojem obisku Štajerskega je v Gradcu celo osvobodil nekaj zaprtih uporniških voditeljev. Tako ravnanje pa je sprožilo med podložniki govorico, da so ob pravkar minulih uporih zaprli okrožni uradi in gospodstva podložnike na lastno roko, nakar je graški gubernij s posebno odredbo septembra 1790 zavrnil take govorice.⁴

OPOMBE

1. I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant IV (Das Dekanat Tüffer), str. 431-3; B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Lj. 1962, str. 339-340. — 2. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Gubernial-Einreichungs Protokoll 1789, 1790 št. 1-15905, št. 15906-32130; večina prispevka sloni na tem viru, spisovno gradivo pa je bilo uničeno. — 3. Pismo Žige Zoisa Urbančiču 25. 12. 1789, Arhiv Slovenije, GrA Turn pod Novim gradom. — 4. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Notranjeavstrijski gubernij, fasc. 94, 1788-1807, št. 22038/1790.

